

(behavioral) components. Was fixed: low level of emotional intellect more than one third of students of socioeconomic professions; some connections of emotional intellect (and its single components) and personal factors (16-PF – Kettel's questionnaire). Was showed the specific of connections between abilities of emotional intellect and parts of psychological readiness: on the cognitive and targeted part of psychological readiness of respondents of all investigational groups influence more the abilities intrapersonal emotional intellect (understanding and control of own emotions); to the behavioral part – abilities of interpersonal emotional intellect have more influence (understanding and control of foreign emotions) and ability to expression control. Was showed that different parts of psychological readiness is in interconnection, expansion of professional and personal perspective activate the readiness to the self-development. On the base of the taking data was described general psychological portraits of future psychologist who have high emotional intellect.

Key words: *emotional intellect, social intellect, activity, reflection, motivation, communicative behavior, readiness to the self-development.*

Отримано: 25.02.2015 р.

УДК 159.922.7:37.015.3-057.874(045)

Л.В. Помиткіна, М.П. Полухіна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ШКІЛЬНОЇ ТРИВОЖНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Л.В. Помиткіна, М.П. Полухіна. Соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів. У статті подано результати теоретико-емпіричного аналізу проблеми шкільної тривожності молодших школярів. Теоретичний аналіз проблеми показав, що шкільна тривожність – це форма прояву емоційного неблагополуччя дитини, що виражається в хвилюванні, підвищеному занепокоєнні щодо навчальних ситуацій, в очікуванні поганого ставлення до себе з боку вчителів, батьків та однолітків. До основного фактора, що впливає на зростання тривожності, віднесено особливості батьківського ставлення до дитини, зокрема відсутність емоційного контакту, обмеженість у спілкуванні з нею, незнання вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини. Подано порівняльний аналіз особливостей шкільної тривожності дітей з повних та неповних сімей. Отримані емпіричні дані свідчать, що тривожність дітей зростає в сім'ях, де хоча б один з дорослих відчуває емоційне неблагополуччя.

Ключові слова: *діти, молодші школярі, особливості тривожності, тривожність, шкільна тривожність, учні молодших класів.*

Л.В. Помыткина, М.П. Полухина. Социально-психологические факторы школьной тревожности младших школьников. В статье поданы результаты теоретико-эмпиричного анализа проблемы школьной тревожности младших школьников. Теоретический анализ проблемы показал, что школьная тревожность – это форма эмоционального неблагополучия, которая проявляется в волнении, повышенном беспокойстве относительно школьных ситуаций, в ожидании негативного отношения к себе со стороны учителя.

лей, родителів і ровесників. К основному фактору, впливаючому на збільшення тривожності, віднесені особливості батьківського ставлення до дитини, в частині відсутності емоційного контакту, обмеженість в общенні з ним, незнання вікових та індивідуально-психологічних особливостей дитини. Подан порівняльний аналіз особливостей шкільної тривожності дітей з повних та неповних сімей. Отримані емпіричні дані свідчать, що тривожність дітей зростає в тих сім'ях, де хоча б один з дорослих відчуває емоційне неблагополуччя.

Ключові слова: діти, молодші школярі, особливості тривожності, тривожність, шкільна тривожність, учні молодших класів.

Постановка проблеми. Рівень тривожності в сучасних стресових, політично, економічно та екологічно несприятливих зовнішніх умовах стає одним з визначальних чинників у становленні особистості дитини. Оскільки формування основних рис та особистісних якостей молодших школярів відбувається в цей період життя, особливої уваги потребує злагоджена взаємодія всіх учасників навчально-виховного процесу як у школі, так і в родинному колі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як вказують дослідники, особливу увагу тривожність привертає тому, що виступає найяскравішою ознакою шкільної дезадаптації дитини, негативно впливаючи на всі сфери її життєдіяльності: навчання, спілкування в школі та за її межами, здоров'я та загальний рівень психологічного благополуччя (Л.В. Дзюбко, Л.І. Закутський, Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, Є.В. Новикова, В.М. Піскун, А.В. Фурман та ін.).

Результати практичних досліджень свідчать, що на сьогодні збільшилася кількість тривожних дітей, які відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю тощо. Тому проблема дитячої тривожності та її своєчасної корекції на ранньому етапі є досить актуальною.

Проблему тривожності, зокрема шкільної тривожності молодших школярів, досліджували такі науковці, як Х. Айзенк, В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, Є.П. Ільїн, І.Г. Крохіна, В.В. Лебединський, Н.Ю. Максимова, А.В. Петровський, А.М. Прихожан, Ч.Д. Спілбергер, Б.Н. Філіпс та ін. Однак і досі соціально-психологічні чинники шкільної тривожності молодших школярів висвітлені в науковій літературі недостатньо.

Метою статті є висвітлення соціально-психологічних чинників шкільної тривожності молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Тривожність людини науковці називають одним з найбільш гостроцікавих феноменів у психологічній науці. У загальному вигляді науковці та практики визначають її як ситуативне явище та як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану та його динаміки. За визначенням А.В. Петровського, "тривожність – схильність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низь-

ким порогом виникнення реакції тривоги; один з основних параметрів індивідуальних відмінностей. Тривожність зазвичай підвищується при нервово-психічних і важких соматичних захворюваннях, а також у здорових людей, що переживають наслідки психотравми" [8].

А.М. Прихожан зазначає, що тривожність – це "переживання емоційного дискомфорту, пов'язане з очікуванням неблагополуччя, з передчуттям небезпеки. Тривожність – це стійке особистісне утворення, яке зберігається протягом досить тривалого часу" [6]. Розрізняють тривожність як емоційний стан і як стійку властивість, рису особистості або темпераменту. А.М. Прихожан виділяє види тривожності на основі ситуацій, пов'язаних з процесом навчання – шкільна тривожність, з уявленнями про себе – самооцінна тривожність, із спілкуванням – міжособистісна тривожність.

Відомий американський дослідник Ч. Спілбергер виділяє дві форми тривожності: тривога як стан і як властивість [11]. Дослідник визначає такі види тривожності: ситуативну, пов'язану з конкретною зовнішньою ситуацією, та особистісну, що є стабільною властивістю особистості.

Поділ тривожності на стан і властивість міцно ввійшов у психологічну науку й став досить зручним не лише в теорії, а й у діагностичній та експериментальній практиці. Однак, усі науковці згодні в одному: причиною виникнення тривожності є внутрішній конфлікт, суперечливість прагнень дитини, коли її бажання суперечить чомусь, одна потреба заважає іншій. Суперечливий внутрішній стан дитини може бути викликаний: суперечливими вимогами до неї з боку дорослих; неадекватними вимогами, що не відповідають можливостям і прагненням дитини; негативними вимогами, які ставлять дитину в принизливе, залежне становище. У всіх трьох випадках виникає почуття "втрати опори", непевність у навколишньому світі. В основі внутрішнього конфлікту дитини також може бути зовнішній конфлікт – між батьками, однокласниками тощо.

Тривожність як психологічна особливість може мати різноманітні форми. На думку А.М. Прихожан, форма тривожності – це особливе поєднання характеру переживання, усвідомлення вербального й невербального вираження в характеристиках поведінки, спілкування та діяльності. Дослідниця виділяє відкриті та закриті форми тривожності. До відкритих вона відносить гостру, нерегульовану тривожність, регульовану й компенсовану тривожність і культивовану тривожність. До закритих (замаскованих) належать так названі "маски", в ролі яких виступають: агресивність, надмірна залежність, апатія, брехливість, лень, надмірна мрійливість. Підвищена тривожність впливає на всі сфери психіки дитини: афективно-емоційну, комунікативну, морально-вольову, когнітивну.

В.В. Лебединський визначає, що діти з підвищеною тривожністю належать до груп ризику за неврозами, дезадаптивною поведінкою, емоційними порушеннями особистості.

Вступ дитини до школи висуває до неї нові вимоги, що нерідко стає додатковим фактором виникнення відхилень в особистісному розвитку. Шкільна тривожність – це форма прояву емоційного неблагополуччя дитини, яка виражається в хвилюванні, підвищеному занепокоєнні в навчальних ситуаціях, у класі, в очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку вчителів, батьків та однолітків. Дитина постійно відчуває власну неповноцінність, не впевнена в правильності своєї поведінки.

Тривожність у молодших школярів дуже часто буває через брак емоційних і суспільних стимулів. Дослідження показали, що в дитинстві, коли закладається фундамент людської особистості, наслідки тривожності бувають значними й небезпечними. Тривожність завжди загрожує там, де в родині дитина вважається "тягарем", де вона не відчуває любові, де нею не цікавляться. Загрожує й там, де виховання в сім'ї надмірно раціональне, книжкове, холодне, без почуттів та симпатії.

До основних причин шкільної тривожності дослідники відносять природну нервово-психічну організацію школяра, особливості виховання, завищені вимоги батьків до дитини (все треба робити лише на "відмінно"). У деяких дітей страхи й небажання ходити до школи викликані самою системою навчання, зокрема й несправедливою чи нетактовною поведінкою вчителя. Причому серед таких дітей є школярі з різною успішністю.

А.М. Прихожан вважає одним із чинників тривожності дітей у школі порівняно високий рівень навчання. При цьому вчитель може вважати таку дитину нездатною чи недостатньо здібною до навчання. Тривожні школярі не можуть виділити в роботі основне завдання, зосередитися на ньому. Вони намагаються контролювати одночасно всі елементи завдання: якщо не вдається відразу впоратися із завданням, тривожна дитина відмовляється від подальших спроб. Невдачу вона пояснює не своїм невмінням вирішити конкретну задачу, а відсутністю в себе будь-яких здібностей. На уроці поведінка таких дітей може здаватися дивною: часом вони правильно відповідають на запитання, а часом мовчать або відповідають навмання, даючи в тому числі й безглузді відповіді. Говорять іноді плутано, захлапуючись, червоніючи й жестикулюючи, іноді ледь чути. І це не пов'язано з тим, наскільки добре дитина знає урок. У разі вказівки тривожному школяру на його помилку "дивацтва" поведінки посилюються, дитина ніби втрачає будь-яку орієнтацію в ситуації, не розуміє, як можна і як треба поводитись [7].

Причинами тривожності школярів Є.П. Ільїн вважає: перевірку знань під час контрольних та інших письмових робіт; відповідь учня перед класом і страх помилки, яка може викликати критику вчителя чи сміх однокласників; отримання поганої оцінки; незадоволеність батьків, вчителів успішністю дитини; невідповідне особистісно значуще спілкування [3].

Отже, проблема шкільної тривожності потребує емпіричного вивчення та психолого-педагогічної корекції.

Емпіричне дослідження. Для визначення соціально-психологічних чинників шкільної тривожності проводилося дослідження в низці шкіл м. Києва. Вибірку склали молодші школярі віком 8-10 років (учні 3-4 класів) та їхні батьки. Для врахування можливих особливостей сімейного виховання досліджувалися повні сім'ї (60,0%) та неповні сім'ї (40%) – батьки розлучені чи мати-одиначка. За методикою "Тест шкільної тривожності" Філіпса були отримані наступні показники, занесені до табл. 1.

Таблиця 1

Розподіл шкільної тривожності учнів молодших класів

Шкали	Респонденти, %					
	Повна сім'я			Неповна сім'я		
	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень	Середній рівень	Підвищений рівень	Високий рівень
Загальна тривожність у школі	66,7	20,8	12,5	43,8	37,5	18,7
Переживання соціального стресу	58,3	29,2	12,5	50,0	18,8	31,2
Фрустрація потреби досягнення успіху	75,0	20,9	4,1	45,4	36,3	18,3
Страх самовираження	45,8	29,2	25,0	25,0	27,2	47,8
Страх ситуації перевірки знань	62,5	12,5	25,0	43,7	18,7	37,4
Страх не відповідати очікуванням оточення	50,0	29,2	20,8	37,5	31,2	31,2
Низька фізіологічна опірність стресу	70,8	25,0	4,2	54,5	18,2	27,3
Проблеми й страхи в стосунках з вчителями	75,0	16,6	8,4	36,3	27,4	36,3

Як свідчать отримані дані, великий відсоток респондентів з повних сімей, а саме 66,7%, має середній рівень загальної тривожності в школі. Тобто ці учні сам процес навчання не сприймають як такий, що травмує. У неповних сім'ях цей відсоток складає 43,8%. Високий рівень загальної тривожності спостерігається у 18,7% респондентів з неповних сімей, в повних сім'ях – 12,5%. Для цих учнів загальний емоційний стан, пов'язаний з різними формами їх залучення до шкільного життя, є негативним.

У повних сім'ях 58,3% респондентів не переживають соціального стресу. Це свідчить про те, що їхні стосунки з однолітками, соціальні контакти можна охарактеризувати як задовільні. У неповних сім'ях – 50%. Також високий рівень за шкалою переживання соціального стресу в неповних сім'ях складає 31,2%, в повних сім'ях – лише 12,5%. Тобто емоційний стан цих школярів є напруженим і не сприяє встановленню соціальних контактів. Це, своєю чергою, може створювати "фундамент" для виникнення тривожності.

Порівняно невеликий відсоток (4,1%) учнів молодших класів, які виховуються в повних сім'ях, відчуває фрустрацію потреби в досягненні успіху на високому рівні. Натомість, у неповних сім'ях цей показник складає 18,3%. Несприятливий психологічний фон у цих сім'ях не дає змоги дитині розвинути власну потребу в успіху, досягненні високого результату. Не переживають фрустрації в досягненні успіху 75% з повних сімей і 45,4% з неповних.

Серед респондентів з неповних сімей страх самовираження на високому рівні в 47,8%, в повних сім'ях цей показник майже вдвічі менший і складає 25,0%. Ці школярі переживають сильні негативні емоції в ситуації, коли потрібно розкритися, показати себе, свої здібності іншим. Без сумніву, цей показник впливає на успішність зазначених школярів, на їхні контакти з однолітками. 45,8% респондентів з повних та 25,0% з неповних сімей не мають психологічних труднощів з самовираженням та саморозкриттям. Такі школярі швидко заводять нові знайомства, порівняно з тими, хто відчуває тривожність у цій сфері.

Високі показники за шкалою "страх ситуації перевірки знань" мають 25% респондентів з повних сімей. У респондентів з неповних сімей цей показник сягає 37,4%. Тобто ці школярі дуже хвилюються в ситуації публічної перевірки знань, інших можливостей. Адже в разі невдачі може постраждати їхня самооцінка. Також саме очікування перевірки знань завдає цим учням значного психологічного дискомфорту. Не хвилюються з цього приводу, а саме ситуації перевірки знань, 62,5% школярів з повних сімей. Серед респондентів з неповних сімей цей показник складає лише 43,7%. Можливо, це пов'язано з тим, що ці учні більш впевнені у власних знаннях та силах, ніж решта респондентів. Половина респондентів з повних сімей не відчуває страху не відповідати очікуванням оточення – 50,0%. Тобто бажання соціального схвалення не є провідним мотивом для цих учнів. Вони більше орієнтовані на власну думку. Цей показник серед школярів, які виховуються в неповних сім'ях, складає 37,5%.

Натомість, дуже переймаються (високий рівень) через можливість не відповідати очікуванням оточення 20,8% учнів молодших класів з повних сімей та 31,2% з неповних. Ці діти хвилюються з приводу того, наскільки престижно вони виглядають в очах своїх однокласників. У них яскраво виражене бажання соціального схвалення, прийняття себе оточенням. 4,2% респондентів з повних сімей мають низьку фізіологічну опірність стресу. Ці показники майже в 7 разів вищі в респондентів з неповних сімей і складають 27,3%. Високі показники цієї шкали свідчать про знижену пристосованість вищезазначених учнів до будь-яких ситуацій стресогенного характеру і, як наслідок, ймовірність неадекватного, деструктивного реагування на тривожний чинник середовища. 70,8% досліджуваних з повних сімей мають середній рівень фізіологічної опірності стресу. У неповних сім'ях – 54,5% учнів молодших класів.

Досить суттєвими виявилися показники за шкалою "проблеми й страхи в стосунках з учителями". Так, відсоток дітей з високим рівнем тривожності за цією шкалою в повних сім'ях складає 8,4%. Тобто в респондентів цієї вибірки присутнє сильне емоційне напруження при взаємодії з учителями, виникає страх перевірки знань та отриманої оцінки. Майже в 9 разів більший цей показник у досліджуваних з неповних сімей – 36,3%. Натомість, не відчувають страху й проблем у стосунках з учителями 36,3% дітей, які виховуються в неповних сім'ях. У повних сім'ях таких дітей вдвічі більше – 75,0%.

Отже, результати діагностики засвідчили домінування високих показників за шкалами "страх самовираження" (37,0%) та "страх ситуації перевірки знань" (30,0%). Найвищий відсоток респондентів із середнім рівнем тривожності спостерігається за шкалою "фрустрація потреби досягнення успіху" (70,0%).

Таким чином, результати свідчать, що високий рівень тривожності учнів молодших класів викликаний: недостатньою підготовкою до уроків, страхом проявити свої можливості, заниженою самооцінкою, завищеними вимогами з боку вчителів та батьків, несприятливими обставинами в сім'ї, недостатньою увагою й підтримкою з боку батьків, недостатньою увагою вчителів і батьків до успіхів дитини.

Також для дослідження чинників шкільної тривожності молодших учнів була використана проективна методика "Малюнок сім'ї". Узагальнені дані представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Соціально-психологічні чинники тривожності дітей з повних та неповних сімей ("Малюнок сім'ї")

Шкали	Респонденти. %	
	Повна сім'я	Неповна сім'я
Сприятлива сімейна ситуація	62,5	18,7
Тривожність дитини в сім'ї	12,5	37,5
Конфліктність у сім'ї	58,3	62,5
Почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації	25,0	56,2
Ворожнеча в сімейній ситуації	16,6	18,7

Як свідчать отримані дані, в цілому в дітей з повних сімей домінує яскравий колір малюнка, зазвичай зображені обоє батьків, дитина при цьому розміщена в центрі малюнка в оточенні родичів, братів і сестер. Більшість дітей виконувала малюнок у піднесеному настрої, з цікавістю. Аналіз результатів допоміг з'ясувати ставлення дитини до членів своєї сім'ї, те, як вона сприймає їхню й свою роль у сім'ї, а також ті характеристики стосунків, які викликають у неї тривожні й конфліктні відчуття. Більшість досліджуваних дітей з неповних сімей характеризуються неблагополуч-

чям, педагогічною занедбаністю. Відсутність одного з батьків, постійна зайнятість на роботі призводить до відчуття самотності в дитини та зростання на цьому фоні почуття тривоги та неспокою.

Сприятлива сімейна ситуація спостерігається в 45,0% сімей. Згуртованість сім'ї, малювання членів сім'ї із сполученими руками, об'єднаність їх у загальній діяльності є індикаторами психологічного благополуччя, сприйняття інтегративності сім'ї, залученості в сім'ю. Високу тривожність відчувають діти в 22,5% сімей. Сильне штрихування або натискання при зображенні фігур видають почуття тривоги, яку відчуває дитина до цього персонажа. У таких малюнках діти часто щось стирали, перемальовували. Як свідчать практики, діти, що відчувають незахищеність, тривожність, схильні малювати маленькі фігури, які скромно займають маленьку частину аркуша.

Конфліктність присутня в 60,0% сімей. У малюнках простежується відокремлення членів родини одне від одного, іноді використовуються "бар'єри" у вигляді стін, предметів, ліній. Неадекватний розмір окремих фігур говорить про значущість або, навпаки, незначущість цієї особи для дитини. Відсутність когось із членів родини свідчить про можливі труднощі в міжособистісних стосунках, байдужість, емоційну відчуженість тощо.

Почуття неповноцінності в сімейній ситуації відчувають діти в 37,5% сімей. Маленькі фігурки себе, зображені в оточенні батьків, висловлюють почуття безпорадності, безсилля. Вони відчувають себе слабкими, незначущими в сім'ї. Зображення себе в нижній частині аркуша вказує на депривацію дитини, почуття неповноцінності, яке вона відчуває в сім'ї. Такі діти часто зображають ноги слабкими, короткими, слабо промальованими. Фігури нестійкі, наче готові будь якої миті "впасти".

Ворожнеча в сім'ї зустрічається в 17,5% сімей. Агресивна позиція фігури, занадто розплющені очі, зціплені губи, відкритий рот, непропорційно великі руки, довгі та чітко промальовані пальці свідчать про агресію в родинних стосунках.

У результаті порівняльного аналізу дітей з повних та неповних сімей можна зробити наступні висновки: більш сприятлива сімейна ситуація відмічається в 62,5% дітей, тоді як у неповних сім'ях – 18,7%. Ці діти ростуть оточені любов'ю та повагою до себе, мають теплі стосунки з членами своєї родини. У повних сім'ях 12,5% респондентів мають високу тривожність, у неповних – 37,5%. 58,3% респондентів з повних сімей мають конфліктність у сім'ї. У неповних сім'ях цей показник сягає 62,5%, а як відомо, це позбавляє дитину почуття безпеки. Крім того, діти страждають від свого безсилля щось змінити у взаєминах членів своєї родини. Почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації присутнє в 25,0% з повних сімей та в 56,2% з неповних. У таких дітей присутній страх виявитися неповноцінним і тому нелюбим, відкинутим, приниженим і самотнім.

Ворожнечу в сімейній ситуації відзначають 16,6% респондентів з повних сімей та 18,7% з неповних. Дисгармонійні стосунки між членами сім'ї, що проявляються в сварках, виховують у дитини негативні характеристики, провокують на конфлікти та агресію.

Отже, приходимо до висновку, що загалом сприятлива сімейна обстановка (45,0%) позначається на емоційному стані та самопочутті дитини, на формуванні індивідуально-особистісних якостей, на взаєминах дитини з батьками. Однак є сім'ї, де діти більше проявляють тривожність (22,5%), пов'язану з сімейним мікрокліматом, конфліктністю в сім'ї (60,0%), ворожнечею в сім'ї (17,5%), що впливає на почуття неповноцінності дитини в сім'ї (37,5%).

Висновки. Проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє до соціально-психологічних чинників шкільної тривожності молодших школярів віднести наступні: страх самовираження, страх ситуації перевірки знань, почуття неповноцінності дитини в сімейній ситуації, конфліктність у сім'ї, особливості батьківського ставлення до дитини (суворість чи жорстокість, неадекватність стилю виховання, відсутність емоційного контакту, обмеженість у спілкуванні, незнання вікових та індивідуальних особливостей дитини).

Порівняння отриманих даних з повних та неповних сімей засвідчило: в учнів молодших класів, які виховуються в повних сім'ях, рівень тривожності за шкалою "загальна тривожність у школі" нижчий в 1,5 разу; "переживання соціального стресу" – в 2,5 разу; "фрустрація потреби в досягненні успіху" – в 4,5 разу; "страх самовираження" – майже в 2 рази; "страх ситуації перевірки знань" – в 1,5 разу; "страх не відповідати очікуванням оточення" – в 1,5 разу; "низька фізіологічна опірність стресу" – в 6,5 разу; "проблеми й страхи в стосунках з учителями" – в 4,3 разу.

Отже, шкільна тривожність має місце в навчально-виховному процесі молодшої школи, має соціально-психологічні чинники й потребує створення психолого-педагогічних умов для її корекції.

Список використаних джерел

1. Айзенк Х. Психологические теории тревожности. Тревога и тревожность / Х. Айзенк ; под ред. В.М. Астапова. – СПб. : Питер, 2011. – 257 с.
2. Гарбузов В.А. Неврозы у детей и их лечение / В.А. Гарбузов, А.И. Захаров, Д.Н. Исаев. – Л., 1977.
3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология (возможности человека и свойства нервной системы) / Е.П. Ильин. – Челябинск, 1999. – 324 с.
4. Максимова Н.Ю. Основы детской патопсихологии : учеб. пособ. / Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л., Пискун В.М. – К. : НПЦ Перспектива, 1999. – 432 с.

5. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї : навч. посіб. / Помиткіна Л.В., Злагодук В.В., Хімченко Н.С., Погоріліська Н.І. – К. : НАУ-друк, 2010. – 270 с.
6. Прихожан, А.М. Причины, профилактика и преодоление тревожности / А.М. Прихожан // Психологическая наука и образование. – 1998. – №2.
7. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А.М. Прихожан. – М. : Московский психолого-социальный институт ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с.
8. Психология. Словарь / под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990. – 178 с.
9. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты : учебное пособие / Д.Я. Райгородский. – Самара, 1998. – 672 с.
10. Phillips, B.N. School stress and anxiety / B.N. Phillips. – N.Y., 1978.
11. Spielberger, C.D. Anxiety: Current trends in theory and research / C.D. Spielberger. – N.Y., 1972. – Vol. 1.

Spisok vikoristanih dzherel

1. Ajzenk H. Psychologycheskye teoryy trevozhnomy. Trevoga y trevozhnost' / H. Ajzenk ; pod red. V.M. Astapova. – SPb. : Pyter, 2011. – 257 s.
2. Garbuzov V.A. Nevrozy u detej y yh lechenye / V.A. Garbuzov, A.Y. Zaharov, D.N. Ysaev. – L., 1977.
3. Yl'yn E.P. Dyfferencyal'naja psyhofyzyologija (vozmozhnomy cheloveka y svojstva nervnoj systemty) / E.P. Yl'yn. – Cheljabynsk, 1999. – 324 s.
4. Maksymova N.Ju. Osnov detskoj patopsychologyy : ucheb. posob. / Maksymova N.Ju., Myljutyna E.L., Pyskun V.M. – K. : NPC Perspektyva, 1999. – 432 s.
5. Pomytkina L.V. Psychologija sim'i' : navch. posib. / Pomytkina L.V., Zlagoduk V.V., Himchenko N.S., Pogoril'ska N.I. – K. : NAU-druk, 2010. – 270 s.
6. Pryhozhan, A.M. Prychyny, profylaktyka y preodoljenje trevozhnomy / A.M. Pryhozhan // Psychologycheskaja nauka y obrazovanye. – 1998. – №2.
7. Pryhozhan A.M. Trevozhnost' u detej y podrostkov: psychologycheskaja pryroda y vozrastnaja dynamyka / A.M. Pryhozhan. – M. : Moskovskyy psychologygo-socyal'nyj ynstytut ; Voronezh : Yzd-vo NPO "MODEK", 2000. – 304 s.
8. Psychologyja. Slovar' / pod red. A.V. Petrovskogo, M.G. Jaroshevskogo. – M., 1990. – 178 s.
9. Rajgorodskyy D.Ja. Praktycheskaja psyhodyagnostyka. Metodyky y testy : uchebnoe posobyje / D.Ja. Rajgorodskyyj. – Samara, 1998. – 672 s.
10. Phillips, B.N. School stress and anxiety / B.N. Phillips. – N.Y., 1978.
11. Spielberger, C.D. Anxiety: Current trends in theory and research / C.D. Spielberger. – N.Y., 1972. – Vol. 1.

L.V. Pomytkina, M.P. Polukhina. Social and psychological factors school anxiety younger pupils. The article presents the results of theoretical and empirical analysis of the problem of school anxiety juniors. The theoretical analysis of the problem showed that school anxiety – a form of manifestation of emotional distress the child, which is expressed in agitation, increase anxiety about learning situations, waiting for bad attitude on the part of teachers, parents and peers.

The main factors that affects the growth of anxiety, features include parent relationship to the child, lack of emotional contact, limited in communicating, ignorance of the age and individual characteristics of the child. There is comparative analysis of the characteristics of school anxiety children with complete and incomplete families. The received empirical data show that anxiety of children growing up in families where at least one adult is experiencing emotional distress. Thus, anxiety occurs as a result frustration need for love, not protected from the nearest environment and reflects dissatisfaction of this need that can be seen in the early school years as the main.

Key words: children, younger students, especially anxiety, anxiety, school anxiety, students in junior classes.

Отримано: 30.03.2015 р.

УДК 159.923+316.61+73

Л.Є. Просандєєва

РОЗВИТОК САМОЦІННОСТІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ КУЛЬТУРОЛОГІВ

Л.Є. Просандєєва. Розвиток самоцінності при підготовці культурулогів. У статті визначено психологічні умови розвитку самоцінності під час підготовки фахівців культурулогів. Досліджено, що психологічний супровід розвитку самоцінності особистості культурулога охоплює комплекс профілактичних та розвивальних методик, спрямованих на запобігання особистісних дисгармоній, орієнтацію у виборі життєвих цінностей, вирішення екзистенціальних запитів, набуття особистісної та професійної ідентичності. Визначено, що під час особистісно-розвивальних заходів психологічного супроводу мають використовуватися методи когнітивної та поведінкової психології, сугестії, а також психотренінги тілесної релаксації, вибору життєвої перспективи, емоційно-вольового контролю поведінки, соціальної адаптації.

Ключові слова: самоцінність особистості, розвиток самоцінності особистості, самореалізація самоцінності, соціалізація особистості, ціннісне "Я" особистості.

Л.Е. Просандеева. Развитие самоценности при подготовке культуурологов. В статье определены психологические условия развития самоценности при подготовке специалистов культуурологов. В статье показаны психологические условия развития самой ценности во время подготовки специалистов культуурологов. Доказано, что психологическое сопровождение развития самой ценности личности культууролога охватывает комп-